

Дуња Живановић¹
Филолошки факултет, Београд

МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРЕ У МОДЕЛУ КУЛТУРЕ ХЕРТА ХОФСТЕДЕА²

Овај рад истражује метафоричку концептуализацију националне културе на којој је заснован модел културе Херта Хофстедеа (Hofstede 2001). Теоријску окосницу рада представља теорија појмовне метафоре, која преко концепата пресликавања, домена и сликовних схема омогућује идентификацију метафора у језичком материјалу и анализу њихових својстава и улога у конкретној научној теорији. Истраживање метафоричких пресликавања показује да поред општих сликовних схема постоји више метафора различитих нивоа општости помоћу којих се концептуализује култура, а да централно место има појмовна метафора КУЛТУРА ЈЕ РАЧУНАРСКИ ПРОГРАМ. Метафоре које Хофстеде користи имају кључну улогу у конституисању његовог теоријског модела и стваралачке су по својој природи. Његове метафоре су ефикасно средство којим се осветљава неколико аспеката националне културе и извесно је да имају значајну заслугу за успех и популарност Хофстедеовог модела, као и начин на који данас размишљамо и говоримо о култури.

Кључне речи: појмовна метафора, национална култура, Херт Хофстеде

1. УВОД

У дискурсу културних студија готово да нема истраживања које се бави националним културама, културолошким разликама и интеркултуралном комуникацијом, а које не садржи референцу на холандског истраживача Херта Хофстедеа (Geert Hofstede). Хофстеде је на основу проучавања културолошких разлика формулисао модел културе, са циљем да дефинише културу као појаву и објасни принципе по којима она функционише, односно њене ефекте. Свој модел и резултате својих истраживања објавио је у обимном делу Последице културе (*Culture's Consequences*), понудивши свету једну нову перспективу из које се култура, поготово национална култура може схватити и изучавати.

¹ dunja.zivanovic@yahoo.co.uk

² Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Када пажљивије проучимо начин на који Хофстеде дефинише и описује културу, уочавамо да се његов модел заснива на неколико кључних метафоричких концептуализација. Претпостављамо да су успех и популарност Хофстедеовог модела у великој мери засновани на одабиру метафора помоћу којих је настојао да објасни овај врло апстрактан и загонетан феномен, те је циљ овог рада да Последицама културе приступи са аспекта когнитивне лингвистике и истражи појмовне метафоре којима је култура у оквиру Хофстедеовог модела концептуализована.

Теоријску подлогу рада чини теорија појмовне метафоре Лејкофа и Џонсона (Лејкоф и Џонсон 1999; 2003), уз студије још неколико важних аутора који се баве улогом појмовне метафоре у науци и проучавањем метафоре у дискурсу (Камерон 2003; Кликовац 2004; Семино 2008; Кевечеш 2002). Након што презентујемо теоријски оквир, циљеве и методе истраживања, у раду идентификујемо Хофстедеове метафоре, анализирамо њихову природу, дистрибуцију и улогу коју имају у дискурсу. Кључна питања на која у раду тежимо да одговоримо су: 1) који се изворни домени користе у концептуализацији културе, 2) на који начин они наглашавају, односно скривају аспекте културе, 3) да ли домени варирају у зависности од поглавља, односно тема у вези са културом које Хофстеде обрађује, 4) какве су идентификоване појмовне метафоре по својој врсти, односно својствима. Коначно, изводимо закључке о томе како су Хофстедеове метафоре обликовале начин на који размишљамо и говоримо о култури.

2. МЕТАФОРА КАО МЕХАНИЗАМ МИШЉЕЊА

Пажљивије проучавање метафоре у научном дискурсу поље је у коме је посебно јасно да је метафора првенствено феномен мишљења, а не језичког израза (Лејкоф и Џонсон 2003: 5; Кликовац 2004: 11). Циљ науке јесте разумевање и објашњавање сложених феномена коришћењем апстрактног мишљења. С обзиром на то да је суштина метафоре „разумевање и доживљавање једне врсте ствари помоћу друге врсте ствари“³ (Лејкоф и Џонсон 2003: 5), јасно је да је за проучавање нових и непознатих појмова неопходно користити познате, конкретне појмове, односно да овако схваћена метафора није стилска фигура којом се може изразити научна мисао, већ механизам који лежи у суштини те мисли и без кога она не би ни била могућа (Лејкоф и Џонсон 1999: 65; Лејкоф 2006: 233; Семино 2008: 130; Кликовац 2004: 33).

О појмовној метафори говоримо онда када се структура једног појмовног домена пресликава на структуру другог појмовног домена (Лејкоф и Џонсон 1999: 247). Познат пример који Лејкоф и Џонсон (1980: 5) дају је пресликавање РАСПРАВА ЈЕ РАТ, које омогућује да расправу разумемо као ратовање, у коме неко побеђује, а неко губи, у ком се људи

3 Све цитате из Хофстедеове студије Последице културе и из студије Лејкофа и Џонсона превела је ауторка овог рада.

боре и бране своје мишљење. На циљни домен, домен расправе пресликава се структура изворног домена, домена рата.

Домени су појмовни гешталти којима се концептуализују структурне целине (Лејкоф и Џонсон 2003: 117), односно кохерентни сегменти искуства (Кевечеш 2002: 324). Изворни домени су по правилу конкретнији, као што је домен људског тела, док су циљни домени апстрактнији. Два важна својства у вези са појмовним доменима метафора јесу принцип једносмерности и наглашавање и скривање. Принцип једносмерности подразумева да пресликавање увек иде од конкретног ка апстрактном, док наглашавање и скривање (енгл. *highlighting and hiding*, Лејкоф и Џонсон 2003: 10) или једностраност (Кликовац 2004: 15) подразумевају да метафоричко пресликавање осветљава једно својство апстрактног појма, што нужно резултира тиме да друга својства која тај појам поседује остају у сенци. Не постоји изворни домен помоћу ког се могу разумети све особине појаве која је циљни домен метафоре. Зато је за један циљни домен могуће користити више изворних домена и помоћу различитих пресликавања сагледати његове различите стране. Тако, на пример, метафоре РАСПРАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ, РАСПРАВА ЈЕ РАТ, РАСПРАВА ЈЕ ГРАЂЕВИНА, РАСПРАВА ЈЕ ПУТОВАЊЕ, осветљавају различита својства расправе, остављајући остала ван фокуса (Кевечеш 2002: 92).

Раније наведена метафора РАСПРАВА ЈЕ РАТ сугерише да су расправа и рат по нечему слични. Оно што, међутим, треба имати на уму јесте чињеница да ова метафора није последица сличности између расправе и рата, већ да она управо креира сличност између ове две појаве. Сличност није објективна, инхерентна овим појмовима, већ је део човековог доживљаја света и производ је појмовног система који користи (Лејкоф и Џонсон 1999: 37, 154). Иако сличности не постоје у самим појавама, метафоричка пресликавања која човек на њих примењује никада нису арбитрарна (Лејкоф 2006: 232), већ имају утемељење у знању и искуству. Насупрот традиционалном филозофском учењу у којем је ум аутономан у односу на телесно искуство, Лејкоф и Џонсон истичу да је ум утеловљен и да је начин на који функционише под снажним утицајем телесног искуства, нарочито чулне перцепције и кретања (Лејкоф и Џонсон 1999: 17). Начин на који концептуализујемо апстрактне појаве, као што су морал, достигнућа или различите емоције, потиче из других домена нашег искуства, и то примарно сензомоторних домена (Лејкоф и Џонсон 1999: 45). Тако просторне односе горе-доле, унутра-споља, напред-назад, плитко-дубоко, централно-периферно не приписујемо само физичким, већ и апстрактним појавама, па ћемо рећи да је будућност пред нама или да је неко на врхунцу моћи (Лејкоф и Џонсон 2003: 15-17).

Метафоре које су директно утемељене у телесном искуству називају се примарним метафорама (Лејкоф и Џонсон 1999: 56-7). Примарне метафоре су атомистичке по својој природи и комбиновањем формирају комплексне метафоре, које нису директно утемељене у телесном искуству, већ се састоје од примарних метафора и различитих знања и

уверења која човек поседује као припадник заједнице (Лејкоф и Џонсон 1999: 60). Пример који за такву метафору Кевечеш (2002: 95) наводи је метафора АРГУМЕНТ ЈЕ ГРАЂЕВИНА, у чијој су основи примарне метафоре ЛОГИЧКА СТРУКТУРА ЈЕ ФИЗИЧКА СТРУКТУРА и ИСТРАЈАТИ ЈЕ ОСТАТИ У УСПРАВНОМ ПОЛОЖАЈУ.

2.1 КЛАСИФИКАЦИЈА ПОЈМОВНИХ МЕТАФОРА

Осим по структури, постоји још неколико начина да се метафоре категоризују. По својој природи, оне могу бити засноване на знању или на слици (Кевечеш 2002: 42). У првом случају одређени аспекти знања о изворном домену пресликавају се на циљни домен, као што је то случај са метафором ЖИВОТ ЈЕ ПУТОВАЊЕ, где се на циљни домен пресликавају аспекти путовања као што су препреке. У другом случају, међутим, на циљни домен пресликавају се сликовне схеме, структуре које се понављају у нашем телесном искуству, помоћу којих доживљавамо свет око себе, што пројектујемо и на апстрактне појмове. Таква је, на пример, сликовна схема равнотеже (Кликовац 2004: 20), која је заснована на телесном доживљају, али се пројектује и на афективну раван, па можемо рећи да је неко емоционално неуравнотежен (Кликовац 2004: 20). Честе сликовне схеме су схема садржатеља, дела и целине, вертикалне димензије (горе-доле), близине и удаљености, путање итд. (Кевечеш 2002: 43; Лејкоф и Џонсон 2003: 253).

Уколико метафоре посматрамо са аспекта нивоа општости, оне могу бити генеричког нивоа или специфичног нивоа (Кевечеш 2002: 44). У првом случају, пресликава се само рудиментарна, врло општа структура појмовних домена, какав је случај у метафори ИНФЛАЦИЈА ЈЕ ОСОБА (Лејкоф и Џонсон 2003: 34). Код метафора специфичног нивоа, појмови су мање општи и пресликава се знатно већи број њихових својстава. Таква је метафора ИНФЛАЦИЈА ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ (Лејкоф и Џонсон 2003: 34).

Метафоричка пресликавања која су у једној заједници конвенционализована и која се реализују кроз уобичајене изразе често се ни не осећају као фигуративна. Теорија појмовне метафоре Лејкофа и Џонсона недвосмислено је указала на велику заблуду традиционалног уверења да је метафора рафинирано стилско средство и да је својствена првенствено књижевном дискурсу. Чињеница је, међутим, да нека пресликавања сматрамо „фигуративнијим“ од других. Кликовац (2004: 101) доводи овај аспект метафоре у везу са нивоом општости. Уколико пресликавање промени ниво општости који је конвенционализован када се размишља и говори о некој појави, оно се осећа као фигуративније. Ако упоредимо следеће две метафоре које наводе Лејкоф и Џонсон, видимо да их не доживљавамо као подједнако фигуративне, тј. да је друга поетичнија:

1. ЉУБАВ ЈЕ ПУТОВАЊЕ (2003: 215)

2. ЉУБАВ ЈЕ ЗАЈЕДНИЧКО УМЕТНИЧКО ДЕЛО (2003: 139)

Крофт и Круз (2004: 205) истичу да метафора има животни пут: када настане, говорници језика су врло свесни метафоричности одређеног израза, односно концептуализације појма; међутим, како време пролази и како метафора постаје уобичајен начин да се размишља и говори о некој појави, тако се губи свест о томе да се заправо ради о метафори. Тако често не примећујемо да употребљавамо метафору ако кажемо да су се двоје људи разишли или да нечија веза добро напредује. Ова чињеница важна је за наше истраживање, јер су неке од метафора које је сковао Хофстеде постале саставни део начина на који говоримо о културама света и тако прешле пут од нове, свеже метафоре, до конвенционалног израза сасвим уобичајеног у дискурсу културних студија.

Метафоре можемо класификовати и по улози коју имају. На примеру афоризама Душана Радовића, Кликовац (2004: 101-112) показује како даровити појединци могу уочити постојеће сличности међу конкретним појавама, као илустрацију наводећи следећи афоризам: „На плавом тигању неба, сунце на око.“ Оваква улога метафоре, која скреће пажњу на постојеће, доживљене сличности обично између два конкретна домена, назива се откривачка. Са друге стране, када је циљни домен апстрактан, а изворни конкретан, до израза долази стваралачка улога метафоре. Стварајући сличност између појмова, метафора омогућује да један појам доживимо помоћу другог.

Начин на који метафоре стварају сличност главни је критеријум на основу ког су Лејкоф и Џонсон класификовали метафоре у својој студији *Метафоре наше насушне*⁴ (2003: 147). Онтолошке метафоре су оне помоћу којих се апстрактним појавама, као што је у случају овог рада култура, додељује онтолошки статус конкретног, физички опипљивог предмета (Лејкоф и Џонсон 2003: 26). То омогућује да се апстрактан појам или појава квантификује или да се идентификују њена својства. Пример за такву метафору је ВРЕМЕ ЈЕ СУПСТАНЦА, јер се може мерити, користити и истрошити (2003: 66). Додељивање статуса предмета апстрактној појави, међутим, не омогућује нам да разумемо много о природи те појаве. Зато се онтолошке метафоре разрађују, односно спуштају на нижи ниво општости, како би нам пружиле више садржаја (Лејкоф и Џонсон 2003: 27). Таква је метафора ВРЕМЕ ЈЕ НОВАЦ, јер поред информација које нуди онтолошка метафора ВРЕМЕ ЈЕ СУПСТАНЦА упућује на то да је време вредно. Осим онтолошке категорије, изворни домен за метафору може бити и просторна оријентација. У том случају говоримо о оријентационим метафорама, какве су метафоре у којима оријентација ГОРЕ има позитивну вредност: ВИШЕ ЈЕ ГОРЕ, односно МАЊЕ ЈЕ ДОЛЕ; ЗДРАВЉЕ ЈЕ ГОРЕ, односно БОЛЕСТ ЈЕ ДОЛЕ; ВРЛИНА ЈЕ ГОРЕ, односно НЕМАЊЕ ВРЛИНЕ ЈЕ ДОЛЕ (Кевечеш 2002: 40). Трећи тип метафора су структурне метафоре, којима се релативно богата структура знања из изворног домена, који боље познајемо, пресликава на мање познат циљни домен, и чиме се један домен структурира помоћу другог (Лејкоф

4 Превод Д. Кликовац (види Кликовац 2004: 11)

и Џонсон 2003: 15; Кевечеш 2002: 37). Једна од таквих метафора, коју Лејкоф и Џонсон наводе, јесте метафора ИДЕЈЕ СУ ХРАНА (2003: 148).

Када упоредимо ове четири категорије метафоре, оно што се намеће као питање јесте: по чему се структурна метафора разликује од разрађене онтолошке метафоре, односно зар се и у метафори ИДЕЈЕ СУ ХРАНА циљном, апстрактном домену не додељује онтолошки статус предмета. Разрешење ове недоумице може се пронаћи у поговору који је Лејкоф 2003. додао првобитној верзији књиге *Метафоре наше насушне*, објављеној 1980. Имајући на уму недостатке овакве поделе метафора, он нуди следећу исправку: „све метафоре су структурне (по томе што пресликавају структуре на структуре); све су онтолошке (по томе што стварају ентитете у циљном домену); и многе су оријентационе (по томе што пресликавају оријентационе сликовне схеме)“ (Лејкоф и Џонсон 2003: 256).

У овом раду, главна улога класификације појмовних метафора није да дефинише границе категорија у које би се метафоре из корпуса разврстале, већ да пружи теоријски оквир помоћу ког се метафоре могу сагледати из различитих углова и спецификовати у складу са следећих пет важних својстава:

1. степеном сложености,
2. нивоом општости,
3. степеном конвенционалности,
4. улогом,
5. начином на који метафоре стварају сличност.

2.2. МЕТАФОРА У НАУЧНОЈ МИСЛИ

У својој књизи о утеловљености ума и реперкусијама које овакво схватање има на доживљај традиционалне филозофске мисли, Лејкоф и Џонсон истичу да наука користи исти основни појмовни систем који користе сви људи у свакодневном животу. Теорије могу разрадити основне појмове, увидети нове везе међу њима и извући нове импликације, али појмовни систем научног дискурса заснован је на истим механизмима као и дискурс у осталим сферама људске активности и неминовно је под утицајем човековог телесног искуства. У истом делу Лејкоф и Џонсон (1999: 7, 71) доводе у питање и веровање да су научни појмови егзактни, дословни и немају метафоричку структуру. Чињеница да је метафора која мотивацију има у телесном искуству предуслов за апстрактну мисао значи да су одговори на филозофска питања увек били и да ће увек бити највећим делом метафорички. Оно што ови аутори истичу као норму филозофске мисли јесте метафорички плурализам, те се апстрактни појмови као што су време, узроци, моралност или ум, концептуализују увек помоћу више различитих метафора (1999: 71).

Једна теорија састоји се у избору једне метафоре или групе метафора, у уверењу да управо оне омогућују најбољу спознају неке појаве. Теорије се и разликују по томе каква је метафоричка концептуализација

употребљена да би се расветлила непозната својства неког апстрактног домена који је предмет проучавања. Нова научна теорија зачиње се онда када се пронађе нова метафора за посматрану појаву (Кликовац 2004: 34), а популарност и успех теорије у тесној су вези са претходно изнетом чињеницом да научне теорије у својој основи имају исте појмовне метафоре које су део нашег когнитивног несвесног (Лејкоф и Џонсон 1999: 541). Успешна теорија је она која нам је интуитивно прихватљива, што је ути-сак који имамо када су њене метафоре у складу са нашим искуством (Лејкоф и Џонсон 2003: 20). У научном дискурсу, дакле, метафора није само средство којим ће се објаснити једна научна теорија, већ чини саму срж теорије (Семино 2008: 130; Кликовац 2004: 33).

Иако је природа појмовне метафоре иста у науци и на другим пољима човекове активности, у литератури заснованој на теорији појмовне метафоре ипак се могу пронаћи описи неких појава карактеристичних за метафору у научном дискурсу. Семино (2008: 134) уочава да су научне метафоре за разлику од метафора у књижевности често у оквиру истог дискурса експлицитно и систематично објашњене, уз јасно реферирање на појмовне домене који учествују у грађењу те метафоре. Поред експлицитних објашњења, још један важан аспект метафора у науци јесте чињеница да оне не настају са циљем да буду јединствене и својствене неком одређеном појединцу, какав је случај са књижевницима (Семино 2008: 140). Научници стварају метафоре (свесни или несвесни метафоричке основе своје теорије) са жељом да њихова концептуализација неке појаве постане општеприхваћена у научној заједници и да језичке реализације појмовних метафора постану технички изрази у неком научном пољу.

Семино (2008: 132-134) у истој студији даје резиме разлике између егзегетичких или педагошких метафора са једне стране, и оних које конституишу теорију са друге стране. У првом случају метафоре служе да објасне неку постојећу идеју на сликовит начин, а у другом случају метафоре стварају теорију. Ово су две функције које метафора може имати у научном дискурсу, а које не искључују једна другу, поготово имајући у виду чињеницу да се природа и улога метафоре мењају у времену.

3. ИСТРАЖИВАЊЕ: МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРЕ У ДИСКУРСУ ХЕРТА ХОФСТЕДЕА

Након што смо идентификовали метафоре које за циљни домен имају појам културе у Хофстедеовој студији *Последице културе* (2001), применили смо горе описан теоријски апарат како бисмо проучили њихова својства. С обзиром на то да ово истраживање више пажње поклања квалитативној него квантитативној анализи, важно је истаћи да у овом раду нисмо презентовали све реализације метафора које смо идентификовали у Хофстедеовој студији, већ смо сваку метафору коју смо идентификовали и коју у раду представљамо илустровали примерима

одабраним из корпуса. Поред својстава истраживали смо и дистрибуцију метафоричких израза у дискурсу, односно учесталост, комбиновање, груписање и разрађивање метафора, као и сигнализирање метафоре у дискурсу кроз употребу одређених израза или знакова интерпункције.

Проучивши природу метафора које смо идентификовали, уочавамо да је заједнички именитељ свих Хофстедевих метафора њихов онтолошки аспект. Будући да је национална култура апстрактан, неопипљив појам, схваћен и дефинисан на различите начине, да би се овај феномен проучавао и квантификовао неопходно је доделити му онтолошки статус појаве. То се јасно види на следећим примерима (реализације метафоре истакнуте су курзивом):

[...] *поштрага за димензијама културе* (2001: 1)

Ово поглавље примењује теоријски оквир који смо представили на ситуације када се *културе срећну*. (2001: 423)

Циљ ове књиге је да прецизно опише *елементе од којих је култура састављена*. (2001: xix)

У *средистију* се налази систем друштвених норми који се састоји од система вредности (*менталног софтвера*) који дели већина популације. (2001: 11)

Већ на овом малом броју примера уочавамо да врста појаве помоћу које се концептуализује култура није увек иста. Као појаве у изворном домену јављају се:

ПРЕДМЕТ: [...] *поштрага за димензијама културе* (2001: 1); људи су *носиоци „менталних програма“* (xix)⁵

ОСОБА: Ово поглавље примењује теоријски оквир који смо представили на ситуације када се *културе срећну*. (2001: 423); у *непољерантним културама* може се наићи на толерантне домаћине, и обратно (2001: 424)

НЕВИДЉИВА СИЛА: Као *силе* у физици, ментални програми су *неопипљиви* [...] (2001: 2); [...] *култура се манифестује* кроз видљиве елементе [...] (2001: 10)

Иако нисмо прецизно мерили фреквенцију наведена три домена у корпусу, примећујемо да се најчешће налази на метафоричка пресликавања којима се култури додељује статус предмета. Пресликавање КУЛТУРА ЈЕ ПРЕДМЕТ изузетно је високог нивоа општости. Међутим, у корпусу проналазимо специфичније метафоре, којима се култури додељује статус конкретног предмета:

КУЛТУРА ЈЕ МАШИНА

КУЛТУРА ЈЕ ГРАЂЕВИНА/КОНСТРУКЦИЈА

КУЛТУРА ЈЕ БИЉКА

КУЛТУРА ЈЕ ГЛАВИЦА ЛУКА

5 Изворни домен РАЧУНАРСКИ ПРОГРАМ једини је који је врло тешко сврстати у неку од три категорије, јер се поставља питање да ли је софтвер предмет или ипак нека врста покретачког принципа или збира правила. Наведени пример, међутим, показује да се програм може носити, те нас је то упутило да га сместимо у категорију предмета.

Све ове предмете проналазимо на Кевечешовој листи уобичајених изворних домена, а код истог аутора проналазимо и листу изворних домена који су уобичајени када је циљни домен апстрактан комплексан систем, какав је култура. Обично смо заинтересовани за аспекте система као што су функција, постојаност, развој и стање, те као изворне домене користимо појмове МАШИНА, ГРАЂЕВИНА, БИЉКА и ЉУДСКО ТЕЛО (Кевечеш 2002: 155). У Хофстедеовој концептуализацији културе нагласак је на начину на који култура функционише, развија се, као и на степену њене стабилности, што се постиже коришћењем горе наведена четири изворна домена. Овако добијене метафоре су по својој природи структурне, што значи да структуру изворних домена пресликавају на циљни домен, стварајући сличност између појма културе и четири наведене врсте предмета. Метафором КУЛТУРА ЈЕ МАШИНА Хофстеде наглашава следеће аспекте овог феномена:

- култура се састоји од компоненти: Готово сви наши ментални програми (као што су ставови и уверења) *поседују комбионентну вредности* (2001: 2);
- као машина, култура има механизме који је покрећу: У друштвима мора постојати *механизам* који омогућује да систем остане стабилан из генерације у генерацију (2001: 2);
- култура је као систем део ширег, већег система – људског друштва: *Култура у оквиру система* утиче на радозналост припадника заједнице и њихову толеранцију према новим идејама, чиме утиче на обим открића и иновација. (2001: 34)
- као систем који обавља одређену функцију, култура има подсистеме: У средишту се налази *систем друштвених норми који се састоји од система вредности* (менталног софтвера) који дели већина популације. (2001: 11)

Подсистем културе ком је у Последицама културе посвећена највећа пажња је систем вредности, садржан у претходном примеру. Вредност је овде изворни домен, чија се структура пресликава на домен веровања и ставова који карактеришу једну културну заједницу. Својство вредности јесте да се може квантификовати, па Хофстеде користећи мерне инструменте утврђује у којој мери једна култура вреднује следеће параметре:

1. удаљеност од извора моћи,
2. индивидуализам – колективизам,
3. избегавање неизвесности,
4. мушке карактеристике – женске карактеристике,
5. краткорочна – дугорочна оријентација.

Као што видимо, и саме скале су метафоричке по својој природи. Још једна метафора коју Хофстеде овде користи је ВРЕДНОСТИ КУЛТУРЕ СУ ЊЕНЕ ДИМЕНЗИЈЕ, што је метафора специфичног нивоа у чијој основи је општа онтолошка метафора КУЛТУРА ЈЕ ПРЕДМЕТ, односно

тело у простору, које има своје димензије и границе. У делу где Хофстеде уводи појам вредности и димензија културе уочљива је карактеристика метафора у науци на коју Семино (2008: 134) скреће пажњу, а то је да су оне често експлицитно објашњене. На следећем примеру видимо да Хофстеде указује и на недостатке свог модела, односно метафоричког представљања културе помоћу димензија:

Скор који свака земља има на једној димензији може се замислити као тачка на дужи. Када истовремено посматрамо две димензије, оне постају тачке у равни. Три димензије се могу замислити као тачке у простору. Четири и пет димензија већ постаје тешко замислити. Ово је недостатак димензионалног модела. (2001: 28)

Видимо да метафора КУЛТУРА ЈЕ МАШИНА омогућује да стекнемо увид у многа својства националне културе као феномена. Ова стваралачка метафора је, међутим, још увек релативно високо на скали општости, јер постоји још једна много специфичнија метафора коју Хофстеде користи и у самој својој дефиницији културе:

У овој књизи културу посматрам као *колективно програмирање ума*, које разликује једну категорију или групу људи од друге. (2001: 9)

Култура се концептуализује као ментални програм или софтвер. Ова метафора једна је од централних у Последицама културе, између осталог и због тога што је део саме дефиниције културе. Ово су још неки од примера на које смо наишли:

[...] људи су носиоци „*менталних програма*“ [...]. (2001: xix)

Могуће је да је наш *ментални програм*, наш „*умни софтвер*“ [...] физички детерминисан стањем наших можданих ћелија. И поред тога, немогуће је директно посматрати *менталне програме* (2001: 2)

Људи се, као и остале животиње, рађају врло *непошћуно испрограмирани*. Да би били опремљени за живот, људима је потребан период *интензивног програмирања* од стране њихове друштвене средине. (2001: 4)

Као централна метафора, ова метафора разрађена је у дискурсу, па се реализује кроз више различитих израза из изворног домена: програм, програмирање, софтвер, систем. Ова метафора наглашава да се људи не рађају са развијеним менталним програмом, већ као рачунар пролазе кроз процес програмирања који је карактеристичан за одређену заједницу. На домен културе овако се пресликава још једно важно својство рачунарског програма: понашање припадника културе није случајно, већ је у складу са параметрима и корацима који су дефинисани програмом. Претпостављамо да се овде ради о јаком утицају когнитивистичке оријентације у науци у којој је једна од конституишућих метафора УМ ЈЕ РАЧУНАР. Ако се ослонимо на ову претпоставку, Хофстедеове метафоре можемо на следећи начин распоредити на скали општости:

КУЛТУРА ЈЕ ПОЈАВА
КУЛТУРА ЈЕ ПРЕДМЕТ

КУЛТУРА ЈЕ МАШИНА
 КУЛТУРА ЈЕ РАЧУНАР
 КУЛТУРА ЈЕ РАЧУНАРСКИ ПРОГРАМ.

Наведене метафоре поред скале општости заузимају и различите позиције на скали комплексности. С обзиром на то да је култура високо апстрактан домен, све метафоре које се користе да би се она концептуализовала су комплексне. Међутим, оне које настају од других комплексних метафора, као што је случај са метафором КУЛТУРА ЈЕ МАШИНА, која у својој основи има онтолошку метафору КУЛТУРА ЈЕ ПРЕДМЕТ, свакако су сложеније од метафоре као што је КУЛТУРА ЈЕ СИЛА.

Поред рачунарског домена који је најдоминантнији, постоји још неколико специфичних метафора које користе неке друге изворне домене. Таква је метафора КУЛТУРА ЈЕ ГЛАВИЦА ЛУКА, коју смо раније навели:

ритуали, хероји и симболи [...] су представљени као слојеви главице црног лука који обавијају језгро које се састоји од вредности. (2001: 10)

Овом метафором Хофстеде наглашава да су неки аспекти културе ближе спољашњости, док су неки обавијени и скривени. Импликација је такође да проучавалац културе овај феномен може „раставити“ на саставне делове. Ова метафора реализована је и вербално и визуелно кроз дијаграм, са циљем да прикаже елементе које је Хофстеде идентификовао као саставне делове културе. Тиме се она приближава педагошком полу улоге метафоре у научном дискурсу, док је метафора КУЛТУРА ЈЕ РАЧУНАРСКИ ПРОГРАМ знатно ближе полу метафора које конституишу теорију. Хофстеде, дакле, не само да користи метафоре, већ их и објашњава, што Семино (2008: 134) истиче као важну карактеристику метафора у научном дискурсу.

Идеја да култура има релативно трајан облик реализована је уз помоћу прилично опште метафоре КУЛТУРА ЈЕ ГРАЂЕВИНА/КОНСТРУКЦИЈА:

Културе, поготово националне културе изузетно су *стабилне* током времена. (2001: 34)

Дијаграм сугерише начин на који су обрасци националне културе укорени у вредносним системима већинских група у популацији и на који временом постају *стабилни*. (2001: 1)

У другом примеру уочавамо још један изворни домен, с обзиром на то да обрасци националне културе имају корен. Изворни домен БИЉКА није чест у *Последицама културе*, али јавља се у неколико случајева, као што је следећи:

[...] људи су носиоци „менталних програма“ који се *развијају* у породици и *јачају* у школама и организацијама [...] (2001: xix)

У овом примеру немамо доказ да је изворни домен БИЉКА, јер се развити и јачати може свако друго живо биће. Можда би адекватнија формулација била КУЛТУРА ЈЕ ЖИВО БИЋЕ. Међутим, уколико узмемо у обзир претходно наведен пример да култура има корен, то може

сугерисати да је живо биће о коме се говори биљка, мада не можемо бити потпуно сигурни. Овај пример добра је илустрација и за начин на који се метафоричка пресликавања комбинују: на релативно малом узорку текста не комбинују се две или више метафора специфичног нивоа, већ су углавном присутна једна специфична метафора и друга релативно општа пресликавања, при чему специфичније пресликавање долази до већег изражаја. У претходном примеру домен ПРОГРАМ знатно је снажнији од домена БИЉКА или ЖИВО БИЋЕ. Овај пример занимљив је и са аспекта текстуалних маркера којима се сигнализира метафоричност. Знацима навода Хофстеде изражава да је ментални програм фигуративан начин да се говори о култури. Поред знака навода постоје и други сигнали које Хофстеде користи да означи фигуративност:

Као силе у физици, ментални програми су неопипљиви и термини које користимо да их опишемо су *конструктивни* [...] (2001: 2)

Скор који свака земља има на једној димензији *може се замислити као тачка на дужи*. (2001: 28)

Ово је недостатак димензионалног *модела* (2001: 28)

Ови сигнали у вези су са степеном фигуративности, односно конвенционалности метафоре. У тренутку када је Хофстеде објавио своју студију, домен менталног програмирања био је врло неконвенционалан начин да се проучава култура, чега је и сам аутор био свестан и што је поделио са читаоцем. Метафора КУЛТУРА ЈЕ ОСОБА далеко је конвенционалнија, те се сусрет култура доживљава као знатно мање фигуративан, ако се уопште има утисак да се ради о метафоричком преносу. Од свих Хофстедеових појмовних метафора које смо проучили, метафоре КУЛТУРА ЈЕ РАЧУНАРСКИ ПРОГРАМ и КУЛТУРА ЈЕ ЦРНИ ЛУК заузимају највиши положај на скали неконвенционалности.

Осим овим структурним и онтолошким метафорама, национална култура се концептуализује и помоћу одређених сликовних схема. Таква је схема САДРЖАТЕЉА. Ово су неки од примера:

Појединци у оквиру *културе* варирају око културног просека [...] (2001: 424)

Промене долазе *своља*, у виду сила природе или сила људских бића [...] (2001: 34)

[...]известан степен интроспекције у *ограничења својствене културе*. (2001: xv)

Заправо и не постоји алтернативни начин да се изрази да се нешто догађа у једној или више култура, те је ово свеприсутна схема. Ова схема омогућује и да се испитају утицаји које други фактори имају на културу и елементе које она садржи, те без ове схеме таква размишљања не би ни била могућа.

Поред ове, наишли смо на још неколико сликовних схема помоћу којих се концептуализује култура:

ЦЕНТАР-ПЕРИФЕРИЈА: У *средњој* се налази систем друштвених норми који се састоји од система вредности (*менталног софтвера*) који дели већина популације. (2001: 11); дијаграм црног лука (2001: 11)

БЛИЗИНА-ДАЉИНА: удаљеност од извора моћи (2001: 79)

КРЕТАЊЕ: избегавање неизвесности (2001: 145)

ДЕО-ЦЕЛИНА: *један део* нашег менталног програма мора бити наслеђен (2001: 3)

ВЕРТИКАЛНА ДИМЕНЗИЈА: Ментални програми налазе се на три *нивоа*: универзалном, колективном и индивидуалном (2001: 1); На *највишем*, индивидуалном *нивоу*, макар један део нашег програма мора бити наслеђен (2001: 3).

Поред природе сликовних схема и метафора посматрали смо и њихову дистрибуцију у дискурсу. Неке метафоре су фреквентније од других и у дискурсу и теорији имају значајнију улогу, као што је случај са метафором КУЛТУРА ЈЕ РАЧУНАРСКИ ПРОГРАМ. Поред тога, уочили смо и да постоји образац у комбиновању метафора који омогућује да кључне метафоре, чија је улога да конституишу теорију, дођу до изражаја. Метафоре специфичног нивоа које конституишу теорију јављају се уз општија пресликавања и сликовне схеме, чије метафоричке природе читалац вероватно није свестан, а вероватно ни сам аутор.

Још један важан фактор у дистрибуцији појмовне метафоре у дискурсу јесу и подтеме којима се Хофстеде бави у покушају да одговори на питање шта је то култура. Примећујемо да одређена метафоричка пресликавања корелирају са одређеним темама, и то на следећи начин:

тема	СВОЈСТВА КУЛТУРЕ	СТРУКТУРА КУЛТУРЕ	ФУНКЦИЈЕ КУЛТУРЕ/ ЕФЕКТИ КУЛТУРЕ
појмовне метафоре	КУЛТУРА ЈЕ ПРЕДМЕТ КУЛТУРА ЈЕ СИЛА КУЛТУРА ЈЕ САДРЖАТЕЉ КУЛТУРА ЈЕ ГРАЂЕВИНА КУЛТУРА ЈЕ БИЉКА	КУЛТУРА ЈЕ ГЛАВИЦА ЛУКА КУЛТУРА ЈЕ ТЕЛО У ПРОСТОРУ КУЛТУРА ЈЕ МАШИНА	КУЛТУРА ЈЕ РАЧУНАРСКИ ПРОГРАМ КУЛТУРА ЈЕ МАШИНА КУЛТУРА ЈЕ СИСТЕМ КУЛТУРА ЈЕ ОСОБА
сликовне схеме	САДРЖАТЕЉ	САДРЖАТЕЉ ВЕРТИКАЛНА ДИМЕНЗИЈА ЦЕНТАР-ПЕРИФЕРИЈА ДЕО-ЦЕЛИНА	САДРЖАТЕЉ КРЕТАЊЕ

Видимо да се неке од метафора јављају само у оквиру једне теме, док се неке друге јављају у две или три теме паралелно. Овде је важно имати на уму парцијалну природу метафоричког пресликавања коју истиче Лејкоф (2006: 232). Подтема којом се аутор бави дефинише који део изворног домена се пресликава на циљни домен. Тако се домен МАШИНА неће пресликати на циљни домен КУЛТУРА, када је реч о својствима циљног појма, тј. неће се пресликати својства машине као што су то да се може укључити и искључити, покварити, поправити, да јој је потребна енергија да би радила и слично. Пресликаће се само они делови изворног домена који су у складу са темом: када се говори о структури културе, део домена МАШИНА који се пресликава јесу њене компоненте и подсистеми, а када се ради о функционисању културе пресликава се то што машина ради систематично, по одређеним правилима. Метафора КУЛТУРА ЈЕ ОСОБА јавља се у деловима дискурса који се баве функционисањем културе, конкретно оним што се дешава када су културе у контакту. Читаво једно поглавље у књизи посвећено је интеркултуралним сусретима и метафора КУЛТУРА ЈЕ ОСОБА је овде врло фреквентна, док се у осталим деловима књиге ретко јавља. Метафора, дакле, није статична, већ у директној зависности од теме, односно потреба учесника у дискурсу (Камерон 2003: 7). Када је реч о сликовним схемама и њиховој корелацији са подтемама, потпуно је очекивано да их највише има тамо где се ради о опису структуре културе као појаве.

С обзиром на то да Последице културе нису преведене на српски језик, делове текста у којима смо препознали реализацију појмовних метафора за потребе овог рада превели смо на српски. Важно је осврнути се на превођење као процес, јер у њему може доћи до извесних промена слика коришћених у изворном тексту. Међутим, у превођењу Хофстедеових метафора нисмо се сусрели ни са каквим потешкоћама, јер се за сваки изворни домен лако нашао еквивалент у српском језику. Ова чињеница може сугерисати да су појмови које Хофстеде користи као изворне домене универзални, лако разумљиви и лако преводиви, што би могао бити један од фактора који је допринео популарности његових студија широм света.

ЗАКЉУЧАК

Преглед литературе јасно показује да апстрактну појаву каква је култура, односно национална култура, није могуће концептуализовати без механизма појмовне метафоре. С обзиром на то да је култура у смислу који интересује Херта Хофстедеа врло апстрактан и тешко спознатљив појам, можемо извести закључак да он својим метафорама не реферира на утврђене, опипљиве аспекте културе тиме увиђајући сличност између њих и неких других појава. Другим речима, можемо извести закључак да су све Хофстедеове метафоре стваралачке. Метафоричким пресликавањима, од којих су централна КУЛТУРА ЈЕ РАЧУНАРСКИ ПРОГРАМ и

КУЛТУРА ЈЕ ГЛАВИЦА ЛУКА, Хофстеде је створио нови начин посматрања и доживљавања културе као појаве.

Резултати Хофстедеових истраживања и концептуализација културе до које је дошао послужили су као инспирација многим истраживачима после њега, пружајући им теоријски оквир помоћу ког ће истражити најразличитије појаве у вези са културом. У тренутку када су Последице културе доживеле своје друго издање, биле су једна од најцитиранијих извора у светском Цитатном индексу друштвених наука (Хофстеде 2001: xvii). Сигурно је да један од разлога за популарност Хофстедеовог модела културе јесте оно што Лејкоф и Џонсон (2003: 10) називају „интуитивном прихватљивошћу“ његових метафора, које су засноване на истим механизмима на којима и наше когнитивно несвесно и које дају кохерентност нашем искуству, у овом врло конкретном случају разумевању културе као појаве. И дан-данас, више од деценије касније, у времену када је научно интересовање за културолошке разлике и интеркултурални дијалог веће него икада, готово је незамисливо проучавање културе без реферирања на оно што је Херт Хофстеде написао у Последицама културе. Метафоре МЕНТАЛНОГ ПРОГРАМА и ГЛАВИЦЕ ЛУКА тако су прешле пут од нових метафора до конвенционализованог начина да себи представимо културу и да је даље изучавамо.

Као и свако метафоричко пресликавање, и ова два наглашавају једна својства појма, док друга нужно скривају. У литератури се могу пронаћи дискусије које се тичу адекватности Хофстедеових метафора, које скрећу пажњу на само делимично осветљавање појма културе (нпр. Фанг 2005-6: 85). Сугестија за даље истраживање била би у светлу теорије појмовних метафора испитати алтернативне метафоре које различити аутори нуде уместо Хофстедеових и установити које друге аспекте културе ове метафоре откривају, али и које аспекте културе те метафоре нужно занемарују, јер очекивање да постоји једна, савршена и свеобухватна појмовна метафора за културу свакако није у складу са једним од основних својстава метафоре које су открили Лејкоф и Џонсон, а то је наглашавање и скривање.

Свесни да нам Хофстедеове метафоре извесно нису откриле све о култури, ипак можемо закључити да нам јесу откриле много и да су одиграле значајну улогу у формирању начина на који данас проучавамо културу, разумемо културне феномене и ово разумевање примењујемо у сфери интеркултуралних сусрета. На тај начин ове метафоре утичу на наше понашање, тј. оне су захваљујући својој великој популарности постале „метафоре по којима живимо“ (Лејкоф и Џонсон 2003: 244) у свету у коме никада пре нисмо били свеснији културолошке разноврсности и утицаја националне културе.

Литература

- Камерон 2003: L. Cameron, *Metaphor in Educational Discourse*. London: Continuum.
- Крофти Круз 2004: W. Croft, and A. D. Cruse, *Cognitive Linguistics*. Cambridge: CUP.
- Фанг 2005-2006: T. Fang, From "Onion" to "Ocean" Paradox and Change in National Cultures. *International Studies of Management & Organization*, vol. 35, no. 4, Winter 2005-6, 71-90.
- Хофстеде 2001: G. Hofstede, *Culture's Consequences*. USA: Sage Publications, Inc.
- Кевечеш 2002: Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Кликовац 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek.
- Лејкоф и Џонсон 1999: G. Lakoff, and M. Johnson. *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books.
- Лејкоф и Џонсон 2003: G. Lakoff, and M. Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Лејкоф 2006: G. Lakoff, The contemporary theory of metaphor. In D. Geeraerts, ed., *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin: Mouton de Gruyter, 186-238.
- Семино 2008: E. Semino, *Metaphor in Discourse*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Dunja Živanović

METAPHORICAL CONCEPTUALISATION OF CULTURE IN GEERT HOFSTEDÉ'S MODEL

summary

This paper explores the metaphorical conceptualisation of national culture which is at the heart of Geert Hofstede's very influential culture model. In this paper Hofstede's study *Culture's Consequences* (2001) is analysed using the theoretical framework based on conceptual metaphor theory and its key concepts (mapping, domains, image schemas), with the aim of identifying metaphors and exploring their properties and roles in Hofstede's scientific discourse. The analysis of Hofstede's study shows that culture as a phenomenon is conceptualised by means of general image schemas and a number of conceptual metaphors at different levels of generality, the central one being CULTURE IS A COMPUTER PROGRAMME. The metaphors Hofstede uses are the very essence of his theoretical model, constituting the concept of culture, rather than reflecting the existing similarities between culture and other concepts. Hofstede's metaphors effectively provide an insight into several important aspects of national culture, and they have certainly played a major role in the success of his theoretical model and his studies, strongly influencing the way in which culture is thought of and explored today.

Key words: conceptual metaphor, national culture, Geert Hofstede

Примљен фебруара 2013.
Прихваћен априла 2013.